

KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL TEOLOJİ ARAYIŞLARI

Şamil ÖÇAL*

Abstract

The source of globalization may be traced back to 16th Century that indicates itself to the beginning of the modernism. Accordingly we can took the globalization as the peak of modernism or mature phase of modernism. At the begining the globalisation was observed in economy, commerce then it has expanded its scope to all areas ranging from education, politics to international relations and religion. This study aims at examining the influences of globalization for Christianity and particularly İslam, regarding their new geographical and theological borders that has been fashionining with the Globalization. We will here argue that globalisation has forced the religious groups to reshape their theology and change their view towards the adherents of other religions or groups.

1. Giriş: Geleneksel Bilgi Anlayışı ve Modernizm

16. yüzyıla gelinceye kadar geleneksel dünyada karşılaşılan problemler geleneksel bilgi kaynaklarına müracaat edilerek çözülmeye çalışılıyordu. Bu anlamda farklı farklı gelenekler olduğu için her geleneğin kendine özgü dünya ve insan anlayışı vardı ve bunlar ezeli ve ebedi doğrular olarak kabul ediliyordu. Genel olarak modern öncesi döneme baktığımızda dinin her toplumda belli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Fakat 16. ve 17. yüzyıla geldiğimizde dinin artık toplumun her kesimi için aynı anlamı ifade etmiyordu. Başka bir deyişle dinin toplumun üst katmanları için ifade ettiği anlamla daha alt katmanları için ifade ettiği anlam farklılaşmaya başlamıştı.¹

Modernizmin ortaya çıkmasıyla birlikte bilgi, teknoloji, siyaset teorisi ve epistemolojide büyük devrimler ve paradigma değişiklikler yaşandı. İnsanın rotası artık geleneğe yani geriye, "önceden insana verilmiş" olana doğru değil ileriye doğru çevrilmiş durumdaydı. Buradan hareketle modernizmin "gelecek" ve "yenilik" odaklı bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut geleneksel bilgi anlayışını değiştirmenin yolunun, doğa ve insan hakkında doğru bilgiler üretebilmekten geçtiği inancı etkin bilimsel çevrelerde hâkim olmaya başlamıştı. Geçmiş hakkında insanların ve toplumların ya da onların üretmiş oldukları bilgi çerçevesine bakılarak yapılan değerlendirmeler, modern dönemin

* Yrd. Doç., Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

1 Kasper Von Kreyerz, *Religion and Culture in Early Modern Eouroe 1500-1800*, İngilizce'ye tercüme eden Thomas Dunlop, (Oxford University Press, New York 2008, 4.

bilimsel çalışmalarına hâkim olan kategoriler kullanılarak mahkûm edilip ir-rasyonel ve hurafe olarak tanımlanıyordu. 18. yüzyıl aydınlanma hareketinin hedefi tüm doğaya hâkim olan evrensel yasayı bulmaktı. Bu şekilde o, insanlığı, "onun iflahını kesen" ve "ileri adım atmasını engelleyen" bir geriye doğru yürüyüşün içine hapsolmaktan kurtarmış olacaktı. O zamandan günümüze kadar gelişen olayları gözden geçirdiğimizde, modernitenin yaratmış olduğu kudretli kültürün gerçekten de insan hayatının tüm boyutlarına nüfuz etmiş ve yerkürenin her parçasına kadar sızmış olduğunu görürüz.

Aydınlanmacıların dünyanın sekülerleşmesi konusunda belirli beklentileri vardı. Buna göre tüm dinler eninde sonunda benzer bir biçimde seküler ve rasyonel bir felsefeye dönüşecekti. Aslında onsekizinci yüzyılda büyük oranda sekülerleşen Hıristiyanlığa baktığımızda bu öngörünün pek de yanlış sayılmayacağını anlayabiliriz. Fakat sekülerleşme öngörüsü doğru olsa bile sekülerleşmenin biçimi konusunda aydınlanmacıların kehanetlerinin tutmadığını görmek zor değildir. Daha sekülerleşmenin gerçekleştiği 18. yüzyılda bile Hıristiyan mezheplerin birbirinden farklı biçimde sekülerleştiklerini görmek ilginçtir. Aydınlanma taraftarları zamanla modernizmin merkezden çevreye doğru yayılmasıyla birlikte toplumun her kesimini etkisi altına alacağını da öngörmekteydiler. Bu süreçte, varlıklarını sürdürebilen dinsel toplulukların ekonomik, coğrafi ve etnik anlamda marjinal insanlardan oluşacağını söylüyorlardı. Varsayıma göre bu dönemde ayakta kalan dinsel topluluklar sosyal birer fosil olarak görülmeliydi. Modernizm taraftarı aydınlar bu sosyal fosillerin zaman zaman kendi aralarında ya da sekülerizmin merkezleriyle çatışma içine girebileceğini söylüyorlardı. Kuzey İrlanda'da, Lübnanan'da, Keşmirde yaşanan çatışmalar bunun en iyi örneklerindendir.

Belki biraz daha sofistike düzeyde bazı modernistler dünyanın çeşitli yerlerinde görülen dini hareketleri modernizmin ve aydınlanmanın çarpıklıklarını düzeltecek bir "tamir süreci" olarak görüyorlardı. Daha yaygın olan modernist bakış açısına göre serbest piyasa ve liberal demokrasi değerleri aydınlanmanın zirveye ulaşması anlamına geliyordu. Böyle bakıldığında hem komünizmin hem de sağ kanat otoriteryanizmin çarpıtılmış bir aydınlanma olarak görüldüğü açıktır. Komünizme ve sağcı otoriteryanizme karşı bir muhalefetin oluşması, bu bağlamda, bunlardan bir kısmının dini çevrelerden gelmesi, çarpıklıkların düzelmesini sağlayıcı birer hareket olarak şaşırtıcı sayılmamalıdır. Öyle ki 1980'li yıllarda serbest piyasa ve liberal demokrasi taraftarları Polonya'da Roman Katolik Klisesinin komünizme karşı mücadelesini tanıyıp alkışladıklarını hatırlamamız gerekir. Diğer yandan yine bunlar, üyelerinin çoğununluğu katolik olan ve katolisizmden ilham alan ve buna rağmen bir işçi sendikası olan Dayanışma Hareketini de desteklediler. Buna Tibet Budistlerinin ya da sağcı otoriter rejime karşı çıkan Filipinlerdeki Katolik Kilisenin desteklenmesi gibi örnekler de eklenebilir. Tüm bu hareketler modernizmin çarpıklarına kar-

şı birer düzeltme olarak görülüp alkışlanmıştı. Bu hareketlerin de esasında süreç içerisinde beliren geçici şeyler oldukları ve daha sonra ortadan kalkacakları varsayılıyordu.

Yaklaşık beş asır boyunca dünyanın önemli ölçüde değişimine yol açan modernizmin, modern kültürün belki de en önemli dinamiklerinden birisi de içermiş olduğu evrenselleştirme gücüdür. Bir başka deyişle modern kültürün alâmet-i fârikası gittikçe artan bir oranda birbirine bağlı hâle gelen küresel ilişki biçimleri yaratmış olmasıdır. Belki de bu yazımızın konusunu teşkil eden küreselleşme olgusu kendi başına ele alındığında kökenleri itibariyle yeni bir şey değildir ancak, modernite sürecinde yeni ve önemli bir aşamadır. Bir başka ifadeyle küreselleşme daha çok birbirine entegre hale gelmiş bir dünya sisteminin adıdır. Bu anlamda küreselleşme, aslında moderniteyi yaşayan insanlığın kaçınılmaz bir kaderi haline gelmiştir.

Geçmiş on yıl öncesi ile kıyaslandığında küreselleşmenin artık etkileri itibariyle herkesin kabul ettiği bir olgu haline geldiğini söyleyebiliriz. Şimdi sorun küreselleşmenin olumlu ya da olumsuz anlamda etki alanlarının açıklığa kavuşturulması ve olası sonuçlarının tahmin edilebilmesidir. Küreselleşme ile ilgili belli bir tanım üzerinde mutabakat sağlanamamakla birlikte, kavramın tanımını yapanların üzerinde durduğu temel düşünceler bellidir: Sıklık, hız ve zaman düzeninde meydana gelen değişimle birlikte insanlar ve toplumlar arasında entegrasyon ve birbirine bağlılığın büyük bir artış göstermektedir. Bu temel düşünce, esas alınarak küreselleşmeyle ilgili George Ritzer'in yaptığı tanımın kapsayıcı olduğunu söyleyebiliriz: *"Küreselleşme, gittikçe daha büyük miktarda dünyevi mekanı kapsayan ve bu mekanlar arasındaki entegrasyon ve birbirine bağlılığı artıran bir akımla ilgili hızlanmış süreçler toplamı"*dir.² Buna ilaveten J. Boli ve V. Petrova'nın kapsamlı tanımlarından yola çıkarak küreselleşmenin *"dünyayı tek bir sosyal mekan-örneğin her tarafı kapsayan bir dünya toplumu, siyaseti ve kültürü ya da ekonomisi- olarak algılamamızı lüzumlu kılan bir süreç"* olduğunu söyleyebiliriz.³ Şu an içinde bulunduğumuz süreçte küreselleşmenin vurgulanması gereken üç önemli özelliği, zaman içinde istikrarlı bir şekilde ilerlemesine ve mekânda yayılmaya devam etmesi ve bireysel-toplumsal bilinçte kaçınılmaz olduğu hissini uyandırmasıdır.

Devrimlerin yerleşik alışkanlıkları adet ve gelenekleri ortadan kaldırıp yerine yenilerini koyma iddiasını taşıdıklarını hatırladığımızda ve dünya ölçeğinde meydana gelen önemli devrimlerle kıyasladığımızda, küreselleşmenin aynı zamanda yeryüzü ölçeğinde gerçekleşen sessiz bir dünya devrimi olduğunu söyleyebiliriz. Devrimlerin güven verdiği ümitvâr yaptığı insanlar ve kurumlar

2 George Ritzer, *Blackwell Companion to Globalization*, (Introduction to Part I), Blackwell Publishing, London 2007, 20.

3 J. Boli and Velina Petrova: *Globalization Today*, *Blackwell Companion to Globalization*, içinde, 121.

olduğu gibi korku ve endişe kaynağı olduğu kurumlar ve insanlar da vardır. Hiç kuşkusuz küreselleşme için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Bu anlamda küreselleşme hem taraftarlar hem de bir karşıtlar kitlesi oluşturmuştur. Ancak bu noktada küreselleşmenin özelliği şimdiye dek bilinen belli bir ideolojik yapıyı izleyerek küreselleşmenin onlara güven verdiğini ya da ümitsizliğe sevkettiğini söylemenin imkansızlığıdır. Küreselleşme zaman, mekan, renk, din, dil, ya da statü ayırt etmeden herkes ya da her kurum için her an bir umut ortamı ya da tersi umutsuzluk ortamı oluşturabiliyor olmasıdır.⁴ Küreselleşme taraftarları ve karşıtları arasındaki tartışmaları izleyerek küreselleşmenin çerçevesini çizmek mümkün olsa bile küreselleşmenin, aynı zamanda geleneksel metodolojiyi de anlamsız hale getirdiği için, sosyal bilimlerin ve özellikle de modern sosyal teorinin küreselleşme sonrası ortaya çıkan durumu ihata edebileceği yeni bir yapılanmaya ve paradigma değişikliğine gereksinim duyduğu ileri sürülmüştür.⁵ Küreselleşme ile ilgili tartışmalarda geleneksel sağ-sol kutuplaşmasının dışında bir kutuplaşma meydana gelmiş olması da aslında bizzat küreselleşmenin meydana getirmiş olduğu bir olgudur. Bu konudaki ayrımın daha çok ideolojik ve post-ideolojik tavır benimseyenler arasında, bir başka deyişle küreselleşmeyi ideal bir hayatı ya da "iyi bir yaşamı" hedef alan ilerlemeyi geliştirmesi ya da sınırlaması bakımından değerlendirenler ile farklı ve çoklu hayat biçimlerini ya da çoğulculuğu kolaylaştırıcı ya da engelleyici olması bakımından değerlendiren arasında olduğunu görüyoruz.⁶

Küreselleşmenin bir başka farkı da bireyin etkin bir şekilde süreçte yer almasıdır. Küreselleşmenin bireysel oyuncularını, artık kendi başlarına ortaya çıkan problemleri keşfetme ve çözüm bulma yetkisine sahip olmuşlardır. Küreselleşme sürecinde bireyler sahip oldukları bu yetkileri kullanarak, devlet ya da diğer kurumsal yapıların resmi söylemleri ile gerçeklik arasındaki uçurumu görme ve birçok probleme uygun çözümler teklif etme imkânına kavuşmuşlardır.⁷ Bireylerin bir kuruma ya da yapıya bağlı olarak kazandıkları değerler önemini kaybetmiş yerine bireyin kendi başına kendisi için ürettiği değerler ön plana çıkmıştır. Aslında bireyin bu şekilde davranması hem bir imkan hem de bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Gittikçe artan bir oranda özellikle eğitilmiş sınıfın, birinci ya da ikinci kimlik olarak kendisini

4 Hatta James Kurth gibi bazıları daha da ileri giderek küreselleşmenin neredeyse yeryüzünde yaşayan herkesin güvenliğini tehdit ettiğini bile ileri sürmüşlerdir. Kurth'a göre Amerika'nın önderliğinde yürütülen ve yeni bir sekülerleşme türü olarak görülmesi gereken küreselleşmeye en büyük tepki ihyacı islam hareketlerinden ve "Asya değerleri"ni öne çıkartmasıyla ünlenen "Yeni Konfüçyanizm" ve ihyacı Hinduizm ve Doğu Ortoksuluğundan gelmiştir. Bkz James Kurth, Religion and Globalization Bkz: ORBİS, <http://www.fpri.org/fpriwire/0707.199905.kurth.religionglobalization.html>.

5 V. Spike Peterson, Plural Processes, Patterned Connections, *Globalization*, VI, 2004, 50-68; J. Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, *The Global Civil Society*, içinde, ed. M. Kaldor ve diğerleri (London, Sage 2003), 18. vd.

6 Antony McGrew, *Beyond The Antimonies of Globalization*, *Blackwell Companion to Globalization* içinde, 48.

7 A.g.e., 118.

dünyanın tamamına ait olarak görmesi, küreselleşmenin inşa etmekte olduğu yeni bireydeki eğilimi göstermektedir.⁸ Bunun kurumsal dinlerdeki çözülmeye nasıl yol açtığı ileriki paragraflarda ele alınacaktır.

2. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramı bugün çoktan üzerinde çok tartışılan kavramlar arasına girmiş bulunmaktadır. Küreselleşmeye birbirinden farklı anlamlar yüklenerek ele alınabilmektedir. Dünyanın gittikçe birbirine bağlı hale geldiği artık herkesçe kabul edilen bir olgu haline gelmiştir. Fakat küreselleşmenin doğası, nedenleri ve içermiş olduğu anlamlar konusunda belli bir uzlaşmanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Berger küreselleşmenin farklı boyutlarına dikkat çekerek şu gözlemde bulunur:

*"Hiç şüphesiz gittikçe birbirine daha fazla bağlı hale gelen, sosyal ve siyasi çağrışımlarıyla birlikte küresel bir ekonomi olgusuyla karşı karşıyayız ve bu büyük dönüşüm konusunda, ihatalı olmasa bile, azımsanmayacak derecede çalışma yapılmıştır. Küresel boyutta iletişimin büyük bir boyutta artış göstermesinin açık bir sonucu küreselleşmenin kültürel bir boyutu olduğuna da gözden uzak tutmamak gerekir. Eğer bir ekonomik küreselleşme mevcut ise, kültürel küreselleşme de hiç şüphesiz mevcuttur. Ancak bunu ifade etmek, sadece bu olgunun ne anlamına geldiği konusunda soru sormak anlamına gelir."*⁹

II. Dünya savaşından sonra ulaşım ve iletişim araçlarında meydana gelen hızlı gelişmeler, sadece insanları değil ülkeleri, grupları ve kurumları da birbirine yeni yollarla bağlamıştır. İnsanlar artık daha kolay bir şekilde başka yerlere seyahat ya da göç edebilmektedirler. Uydu yayınları ya da internet dünyada olup biten olaylardan sayıları gittikçe artan küresel izleyici ya da dinleyiciyi haberdar etmektedir. Artık insanlar gibi ülkeler ve gruplar ve enstitüler de tek bir sistemin parçalarıymış gibi hareket etmektedirler. Frank Lechner, bu kültürün oluşturduğu topluluğa *"dünya cemaati"* demektedir.¹⁰ Kabul etmek gerekir ki *"dünya cemaati"* üyeliği yeni bir kültür yarattığı kadar yeni bir bilinç de yaratmıştır. Bu da artık küreselleşmenin salt bir birbirine bağlılık olarak olmanın ötesinde bir şey olduğu anlamına gelir. Küreselleşme artık aynı zamanda bu birbirine bağlılığın farkındalığını ve bu farkındalığın yerel örüntü ve kimlikler üzerindeki etkilerini de yaygınlaştırmaktadır. Malcolm Water'in ifadesiyle insanlar giderek coğrafi sınırların ekonomik, politik, sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki etkisinin yok olmaya başladığının daha fazla farkındadırlar ve buna uygun davranmaya başlamışlardır.¹¹

8 Bak. John Boli and Velina Petrova, *Globalization Today, Blackwell Companion to Globalization*, içinde ed.. Lechner Frank J. and John Boli, 27.

9 Berger, Peter Four Faces of Global Culture *National Interest* V. 49 (Fall), 23.

10 Lechner, General Introduction to *The Blackwell Companion to Globalization*, xvii.

11 Waters, Malcolm, *Globalization*, Routledge, New York 2001, 5.

Hiç şüphesiz küreselleşme konusunda farklı algılar mevcuttur. Bunlardan birisi A. C. Torres'in dört katmanlı küreselleşme açıklamasıdır. Torres'in açıklamasına göre, fiilen çok sayıda küreselleşmelerin mevcut olduğunu söylemektedir. Bunlardan birinci katmanda yer alan küreselleşme Torres'in "yukarıdan küreselleşme" dediği küreselleşmedir. Bu Neoliberal ideolojinin sınırların açılması, çok sayıda bölgesel pazarların kurulması, daha hızlı finansal ve ekonomik değişim imkânlarının hayatiyet kazanması, ulus devlet dışındaki devlet modellerinin teşvik edilmesi ve devlet eliyle yürütülen hizmetlerin ve olabildiğince azaltılmasına yönelik telkinleriyle yukarıdan empoze edilen bir küreselleşmedir. Bunun tam zıddı olan ikinci katman küreselleşme esasında içten ya da alttan küreselleşmedir. Bu bir bakıma küreselleşme-karşıtı diyebileceğimiz küreselleşme hareketinde bireyler, kurumlar ve sosyal hareketler öne çıkmaktadır ki bunlar temsilin olmadığı bir küreselleşmeyi kabul etmemektedirler. Torres'in "üçüncü katman" küreselleşme dediği küreselleşme ise farklı bir alanda gerçekleşen küreselleşme algısıdır ki bu piyasaların değil insan haklarının küreselleşmesidir. İnsan hakları ideolojisinin uluslararası sistemde ve uluslararası hukukta gittikçe önem kazanmasıyla birlikte, bir zamanlar bazı toplumlara ve kültürlere has olduğu bilinen bir takım (dini, esoterik) uygulamaların artık kabul görmediğine, dışlandığına hatta yasa dışı ilan edildiğine şahit oluyoruz. Son olarak 11 Eylül vakasından sonra öne çıkan dördüncü katman küreselleşme ise, terörün ve teröre karşı savaşın küreselleşmesidir. Şüphesiz bu küreselleşme algısı doğası gereği, askeri tedbirleri ve güvenlik tedbirlerini de içerdiğinden birinci katmanda yer alan küreselleşmenin aleyhine olabilecek sonuçlar doğuracağı açıktır.¹²

Son olarak küreselleşmeyi modernitenin radikalleşmiş ve zirve durumu olarak tanımlayan Robertson'un küreselleşme tanımını vermemizin uygun olacağını düşünüyoruz. Ona göre küreselleşme modernitenin evrenselleşmiş halidir. Robertson, küreselleşme ile ilgili eserinde bugün en kapsamlısı olarak kabul edilen şu tanımlamayı yapmıştır: "Küreselleşme, hem dünyanın daralmasına hem de bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşmasına göndermede bulunan bir kavramdır. Hem 20. yüzyılda somut küresel birbirine bağımlılık, hem de küresel bütünle ilgili bir bilinç hali..."¹³

3. Küreselleşme Alanları

Küreselleşme aynı zamanda, ekonomi, bilim, teknoloji, kültür ve dini kapsayan çok boyutlu bir olgudur. Daha önce dayandığı ekonomik ve politik kurumlar itibarıyla küreselleşmenin onbeş ve onaltıncı yüzyılda başlayan

12 Torres, A. C., *Education and Neoliberal, Globalisation*, New York, Routledge 2009, 15.

13 R. Robertson: *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Thousand Oaks, CA, Sage. 1992, 8.

modernizme dayandığını ifade etmiştik. Küreselleşme gerçekten de ekonomik olarak serbest piyasa kapitalizminin kurumları ve uygulamaları içinde, politik olarak da modern ulus devlet ortamında serpilip büyümüştür. Soğuk savaş dünyayı tekrar iki kutuplu hale getirmiş. Ancak Sovyetler Birliğinin çöküşü ile birlikte çok kutuplu ilişki biçimleri hayatıyet kazanmıştır.

Kürselleşmenin ekonomik ve politik boyutlarının birbirleri üzerindeki etkileri ve her ikisinin de bilim ve teknolojiadaki gelişmelere dayanmış olması, Thomas Freadman'ın kürselleşmenin üç farklı gelişme süreci hakkındaki önerisinde açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu aşamalardan birincisi Kristof Columbus'un yenedünyayı keşfi ve bu keşifle birlikte yeni dünya ile eski dünya arasında başlayan ticaret ilişkisidir. Bu süreç aşağı yukarı 1800 yılına kadar devam etmiştir. Bu birinci aşamada değişimin anahtar enstrümanı, küresel entegrasyonun dinamik gücü, ülkenizin ne kadar kas gücü, ne kadar beygir gücü, rüzgâr gücü ya da -sonraları kullanılan- ne kadar buhar gücüne sahip olduğu ve bunu nasıl yaratıcı bir biçimde kullanmasında aranıyordu. İkinci aşama 1800 yılından 2000 yılına kadar devam eden ve çok uluslu şirketler tarafından oluşturulan küresel bütünleşme aşamasıdır. PC'nin, uyduların, fiber optik kabloların ve WWW'nin ilk biçimlerinin bulunmasıyla birlikte doruğa çıkan ulaşım ve iletişim teknolojileri alanında getirilen büyük yenilikler ve etkinlikler küreselleşmeyi yirmi birinci asra doğru taşımıştır.¹⁴ Freidman'a göre Küreselleşmenin daha önceki aşamalarında Avrupa ve Amerikan kurumları başat bir rol oynarken içinde bulunduğumuz aşamasında katılımın önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte artık başka uluslardan da çok sayıda kurum ve şirket hatta daha da güçlenmiş olan bireyler de bu sürece katılıp katkıda bulunabilmektedir. Üstelik bunların beyaz ya da Batılı olması da gerekmemektedir.¹⁵

Küreselleşmenin aktörleri arasında yer alan devlet ve çok uluslu şirketlerin birbirleriyle ilişkisi önemlidir. Belki bir miktar abartılı olarak kabul edilse bile Marks'ın devleti kapitalist çıkarların yöneticisi olarak görmesi çok fazla haksız sayılmaz. Çok uluslu şirketlerin devletin izlediği politika ve vermiş oldukları coğrafi-askeri destek sonucu rakiplerine karşı üstünlük kazandıkları ve şirketlerin de devletlerin politikaları üzerinde etkili oldukları bilinmektedir. Bu şekilde küreselleşmenin önemli aktörleri haline gelen şirketlerin çoğu kez ellerinde bulundurdıkları sermayeye dayalı güçten dolayı, devletin, toplumun ve kültürün karşısına birleşerek büyük bir güç olarak çıktıklarını da biliyoruz. Diğer yanda şirketlerin sadece kar olgusuna dayalı olarak benzer şirketlerle ya da devletlerle hileli, gizli anlaşmalar yaparak piyasayı yönlendirmek suretiyle bazen bütün bir toplumun gidişatının ve yaşantısının değişmesine yol açacak

14 Freidmann Thomas L., *The World Is Flat: A Brief History of the Twentieth First History*, Farrar, Strauss& Giroux, New York 2005, 9.

15 Freidman, *a.g.e.*, 11.

kararlar alabildikleri açıktır.¹⁶ Tüm bunları göz önüne aldığımızda özellikle de çok uluslu şirketlerin küreselleşmeyi iyi ya da kötü yönde yönlendirmeleri söz konusudur. Bu şirketler doğalarında çok uluslu olmalarına rağmen, aslında sermaye birikimini kendi bağlı oldukları ülkelerde yaptıkları ve genellikle diğer ülkelerin az gelişmişliği pahasına ait oldukları ülkenin daha fazla gelişmesini temin ettikleri söylenmektedir. Bağımlılık teorisyenlerine göre, bazı bölgelerin az gelişmişliğinin ve fakir kalışına yol açan asıl mekanizma budur.¹⁷

Piyasa kapitalizminin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasının bazılarına önemli bir zenginlik getirdiği buna karşılık fakirliği ortadan kaldırmadığı hatta bir bakıma daha da derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığı, elde edilen zenginliğin de aslında çoğunluğun fakirliğinin derinleşmesi pahasına elde edilen bir şey olduğu ileri sürülmektedir. Ekonomik küreselleşme konusunda da aynı şekilde farklı değerlendirmelerin yapıldığını görüyoruz. Bazıları ekonomik küreselleşmeye iyimser bir gözle bakarak, nihayetinde daha fazla insan için daha yüksek hayat standardı getireceğini söylenmektedir.¹⁸ Buna karşılık küreselleşmeye olumsuz gözle bakan Stiglitz küreselleşmenin adil ve demokratik olmayan bir düzene yol açacağını söylerken¹⁹ Petras ve Veltmeyer küreselleşmenin emperyalizme bağlılığın kod adı olduğunu ileri sürmüştür.²⁰

Devlet, küreselleşmenin bir diğer aktörü olarak belirlemektedir. Küresel alanda ulusal ekonomik ve coğrafi-siyasi çıkarlar peşinde koşan aktörlere baktığımızda devletlerin bunlar arasında önemli bir yer işgal ettiğini görüyoruz. Devletler askeri güvenlik üzerine inşa edilmiş olan güç ve güç dengesi ve koalisyon oluşturmak gibi realpolitik yoluyla elde edilen tutarlı ulusal çıkarlar kümesine sahiptir. Devletler yerel grupların taleplerini ve coğrafi-siyasi gerçeklikleri tutarlı ulusal çıkarlarla birleştirirler. Yerel grupların taleplerini karşılamak, ulusal politikayı şekillendirebilir ve bir devletin uluslararası çıkar peşinde olması ulusal seferberlik hali ve merkezileşmeyi gerektirebilir. Devletçi görüşe sahip olanlar, ulusal devletlerin göreceli olarak firmalardan bağımsız olarak hareket edebildiklerini savunurlar. Bunlara göre devlet-şirket ilişkileri kompleks olmakla birlikte devletin her zaman güçlü ekonomik aktörlerin çıkarlarını savunduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, şirketler de devrimci olabildikleri gibi reaksiyoner de olabilirler.

Öte yandan devlet de gelişmeyi sağlayan yenilikçi bir faktör olarak görülebilir. Devletler, gelir ve rekabetçi avantaj elde etmek için kapitalist firmala-

16 George M. Thomas, *Globalisation: The Major Players Blackwell Companion to Globalization*, içinde ed., Lechner Frank J. and John Boli, 85

17 George M. Thomas, *a.g.e.*, 85.

18 Mickethwait ad Wooldridge *The Hidden Promise: Liberty Renewed*, Blackwell Companion to *Globalization* içinde, s. 9-15. Aynı aynı eser içinde yer Dollar ve Kraay da küreselleşmeye iyimser gözle bakmaktadır: bk. Dollar and Kraay, *Growth is Good for the Poor*, 177-82.

19 Bk. Stiglitz, *Globalism's Discontents Blackwell Companion to Globalization* içinde, 200-207

20 Bk. Petras, James and Henry Veltmeyer, *Globalization Unmasked: Imperialism in the Twentieth-First Century*, New York Zed Books 2001, 154.

ra bağımlı olduğu gibi, kapitalist firmalar da devletin desteğine muhtaçtırlar. Avrupa'da ulus devletlerin menşei olarak kabul edilen merkezileşmiş monarşilerden bu yana, ulus devletler dışarıda diğer devletlerle mücadele ederken içeride de nüfus ve bölge üzerinde egemenliğini tesis etmiştir. Süreçte devletler, onların gelirlerine güvenen kapalı yapılar olan loncaların ve birliklerin üzerinde kapitalist şirketlerin yükselmesinde hayati rol oynamıştır. II. dünya savaşından sonra ise uluslar birbirinden bağımsız ulus devlet haline geldiğinde, kendi güvenliklerinin peşine düştüler fakat gittikçe artan bir biçimde gelişme, sebeb-i vücutları haline gelmeye başladı. Devletler toplumu, ekonomik gelişme hedefi etrafında seferber etti. Hem şirketleri hem de sınıfları ulusal programları ve hedefleri desteklemek için teşvik etti ve hatta zorladı. Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca geliştirilen kalkınma modelleri, çekirdek endüstri politikaları esas alınarak, Batıda akademisyen ekonomistler tarafından geliştirilmiş kalkınma modellerini izlediler. "Seferber edicilik ve modernleştiricilik" bizim çağdaş ulusal devletten ne anladığımızı özetleyen ifadelerdir. Bu bakış açısına göre devlet, içeride bürokratik bir mantığı ve kontrolü dayatan, dışarıda ise askeri, coğrafi-siyasi çıkarlar etrafında rekabet eden göreceli olarak üniter ve muktedir bir aygıttır.²¹

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte hem devletlerin hem de şirketlerin yeni teknolojilere ve yeni eğilimlere karşı kendilerini uyarlamaları ve değişken olmaları gerekmektedir. Thomas Friedmann'ın görüşlerinden hareketle bugün şirketler ve devletlerin de küreselleşmenin estirdiği rüzgar karşısında otonom ve sarsılmaz bir yapıya sahip olmadıklarını söyleyebiliriz.

Küreselleşmenin bir diğer boyutu da kültürdür. Bugün popüler kültürün ekonomik ve ya da politik sektörden daha fazla küreselleşme eğiliminde olduğu açıktır. Ortak kültürel semboller, kurumlar, değerler ve davranış biçimleriyle farklı insanlar ve yerler, kurumlar birbirine bağlanmıştır. İngilizce gide-rek küresel iletişimin ortak dili haline gelmeye başlamış durumdadır. Fast-food yemek sektörü keza küresel ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Mc Donald's, Pizza Hut, Starbucks, KFC gibi yiyecek ve kahve servisi yapan markaları artık dünyanın her yerinde görmek mümkündür. Yine eğitim alanında Batı'daki üniversiteler ve okullar artık yegane eğitim modelleri olarak kabul görmeye başlamıştır. Bazıları Mc. Donald markasının yaygınlığından hareketle küreselleşmenin yaratmış olduğu kültüre "Mc World" adını vermektedir.²² Küreselleşmenin hakimiyetine ve yaygınlığına rağmen yerel kültürlerin tamamen yok olacağını ya da kaybolacağını varsaymak doğru olmayabilir. Küreselleşme, içinde yerel kültürler belki dönüşüp yenilenerek hatta yeni bir solukla kendilerine yer bulabilirler. İnsan olarak bizlerin fiziksel olarak teşahhus eden varlıklar

21 Gerge M. Thomas, *a.g.e.*, 86-87.

22 Barber Benjamin, R. *Jihad vs Mc. World: How Globalism and Tribalism are Reshaping The World* ?, New York, Random House 1996, 4.

olduğumuz ve belli bir yerelliğe zorunlu olarak bağlı kalacağımız olgusundan hareket eden Tomlinson, yerel olanın her zaman küresel olan karşısında tabii olarak üstün olacağını savunur.²³ Ayrıca Amerika'da yaygın olan Sushi ve Anime gibi Japon yemekleri örneğinde görüldüğü gibi küreselleşmeyle birlikte yerel kültürlerin de her zaman yaygınlaşma imkanları mevcuttur. Roland Robertson., küreselleşme sürecinde paylaşılan ortak değerlerin belli grupların bakış açılarından filitresinden geçerek yeniden yorumlanmasına *yerelliklerin küreselleşmesi* demektedir (glocalization).²⁴ Her ne kadar küresel olanla yerel olanın birbirlerinin içine nüfuz etmeleri sözkonusuysa da konumunu belirlemesi gerekenin yerel olması, küresel olanının egemenliğini ve belirleyici oluşunu da beraberinde getirmektedir. İşte genelde dini teolojilerin özelde İslam teolojisinin küreselleşme karşısındaki öncelikle bu açıdan değerlendirmenin lüzumu ortadadır.

Küreselleşmeyle birlikte yerel kültürler, edebiyatlar kaybolmamış ancak, sığlaşarak, küresel boyutta zevkler yaratabildiği ölçüde yaşama fırsatı elde edebilmiştir. Küresel boyuttaki zevklerin neler olduğunu belirleyen de tabii ki küreselleşmenin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan ekonomi, medya gibi unsurlar olmuştur. Mesela edebiyat türü olarak romanın dünyanın her tarafında hızla yaygınlaşması ve edebi içeriklerin birbirlerine çok yakınlaşmasını belirleyen şey küresel düzeyde ortak bir edebi tüketici zevkinin gelişmiş olmasıdır.

Küreselleşme karşıtı hareketleri, milliyetçilik ve kabilecilik hareketlerini öne sürerek küreselleşmenin giderek ortadan kalkacağını sanmak doğru değildir. Küreselleşmenin, geleneksel ahlaki, dinî, kültürel ve millî sınırları hiçe sayarak gittikçe artan bir ivmeyle kendi ortaklıklarını ve iç bağlantılarını oluşturmaları karşısında güçlü tepkisel hareketlerin de ekonomik ve politik birer baskı unsurları ve yerel kimlikleri yeniden canlandırma girişimleri olarak ve küreselleşmeye karşı direnmekte olduğu doğrudur.²⁵ Ne var ki küreselleşme karşıtı tüm bu hareketlere bakarak küreselleşmenin düşüşte olduğu kolaylıkla ileri sürülemez. Roland Robertson'un ileri sürdüğü gibi küreselleşme karşıtı tüm hareketler küreselleşme içinde yer alabilecek ya da küreselleşme sürecinin öngördüğü hareketler olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü küresel bağlılıkların artması ile birlikte bir refleks olarak küresel bilinçlilik düzeyi de artmaktadır.²⁶

Küreselleşmeyle birlikte karşılaştığımızı olgulardan birisi de bireylerin geleneksel, statik, ağır yüklü, monolitik kimliklerini tedricen ve adeta farkına

23 Tomlinson, *Globalisation and Culture*, Chicago University of Chicago Pres, 1999, 9.

24 Robertson Roland, *Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity*, 29-40.

25 Bkz. Barber, *a.g.e.*, s. 155-216; Stiglitz, *a.g.e.*, 2005.

26 Robertson Roland, *Antiglobal Religion*, *Global Religions: An introduction* içinde, ed. Mark Jurgensmayer, 110. 123.

varmadan terkederek daha evrensel ve kültürlerası diyebileceğimiz bir kimlik kazanmaya başlamış olmalarıdır. Bu anlamda “toplumsal kimlikler” henüz varlıklarını “sınırları belirsizleşmiş” bir şekilde sürdürmeye devam ederlerken, değişime daha açık hale gelmeye başlamıştır. Bu süreçte biz ve “onlar”ın işaret ettiği şeyler eski keskinliğini kaybetmiş, dünya toplumu farklılıklardan ziyade benzerliklerin aranmaya başlandığı bir döneme girmeye başlamıştır. Kültürel kimliklere sıkı sıkıya bağlılık artık yadsınmaktadır. Çünkü “saf kültür”, realite olmaktan ziyade nostaljik bir kavram haline gelmiş duumdadır.

Küreselleşme tanımları ve küreselleşme alanlarını, küreselleşmenin temel aktörleri ve bunları küreselleşme sürecindeki rollerine değindikten sonra, son olarak yaşadığımız küreselleşme süreci içerisinde aktör olarak gördüğümüz şirket ve devletlerin aslında tek başlarına süreci belirlemedikleri ve küresel kapitalizm ve devletlerarası sistemden oluşan küresel bağlamın bu aktörlerin kimliklerini biçimlendirdiklerini savunanların varlığına da burada işaret etmemiz gerekir. Küresel bağlam dediğimiz şey ise aslında dünyanın mevcut kültürel ve kurumsal yapısıdır.²⁷

4. Küreselleşme ve Geleneksel Dini Coğrafyalardaki Değişim

Modernite süreci incelenirken dinlerin bu süreçteki konumlarının çeşitli bakımlardan ele alınabileceği kanaatindeyiz. Din-modernite ikilemi içerisinde, akla gelebilecek ilk açıklama, genel olarak dinin her zaman moderniteye karşı direneceği, ancak sonuçta teslim olacağı şeklinde olmuştur. Geçen bu beş asırlık süre içerisinde, dinsel kurumların ve dini şahsiyetlerin modernitenin “kendi evi” dışına yayılmasında önemli roller üstlendiklerini görüyoruz. Kilisenin modern kültürün oluşmasında ve onun dinen meşrulaştırılmasında ve Batı dışındaki diğer coğrafyalara taşınmasında önemli bir rol üstlendiği yadsınamaz.²⁸ Misyonerlerin görev yaptıkları yerleri hristiyanlaştırdıkları kadar az ya da çok modern kültürün hâkim olduğu yerler haline getirmişlerdir. Wilbert Shenk'in ifadesiyle modern misyoner hareketi modernitenin doğuşunda ebe rolünü üstlenmiştir.²⁹ Müslüman dünyada da mesela Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani, Türkiye'de M. Akif Ersoy, Said Nursi gibi düşünce-hareket insanlarının ya da bunların etrafında oluşan hareketlerin ve bir takım tarikatlerin modernleşme süreci içerisinde dönüştürücü ya da meşrulaştırıcı bir oynadıklarını hatırlatmak yerinde olur.

Gerek misyonerlerin faaliyetleri gerekse modern teknolojinin sunduğu imkânlar neticesinde dünyanın dini demografisinde büyük bir değişim meydana

27

28 Wilbwert R. Shenk, Foreword, *Globalizing Theology*, içinde ed. Craig Ott, Harold A. Netland, Michigan 2006, 10.

29 Wilbwert, R. . Shen, a.g.e., 11.

na gelmiştir. Belki 1800'lü yıllarda Hristiyanlıkla eşanlamlı olan Avrupa'da 2000'li yıllarda artık Hristiyanlığın en azından etkin bir güç olmadığını söyleyebiliriz. Buna karşılık Asya ve Latin Amerika ve Afrika'da aynı dönemde Hristiyan nüfusunda büyük bir artış meydana gelmiştir. Diğer dinlerle ilgili meydana gelen demografik değişim de daha az dikkat çekici değildir. 1900'lü yılların başında dünya Hristiyanlarının yaklaşık % 83'ü Kuzey Amerika ve Avrupada yaşamaktaydı. bugün ise yaklaşık % 60'ı Afrika, Asya, Latin Amerika ve Pasifik'te yaşamaktadır.³⁰ Şüphesiz bu Hristiyanlığın yeni merkezinin artık Afrika'ya kayması anlamına gelmektedir. Hristiyanlığın merkezinin değişmiş olması beraberinde bir açıklama sorununu da getirmiştir. Şayet Batı medeniyetini tanımlayan temel karakteristiklerden birisi onun temelinde Hristiyan medeniyetinin olması ise bugün bu temel ortadan kalkmış ya da çok zayıflamıştır. Bu Batı medeniyetinin çöküşe geçeceği anlamına mı gelecektir? Şayet Hristiyanlık Batı'da bir medeniyet oluşturduysa Afrika'da da bir medeniyete yol açması gerekecektir. Hiç kuşkusuz bu sorulara cevap vermek kolay değildir. Ancak bu olgu Huntington'un Batı medeniyetini Hristiyanlıkla özdeşleştirmekle nasıl bir hataya düştüğünü de ortaya koymaktadır. Avrupa'da Hristiyanlığın düşüşe geçmesiyle birlikte Müslümanların ve diğer din mensuplarının ya da inançsızların sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Mesala bu dönemde tüm kültürel ve folklorik görüntüleriyle birlikte Budizm'in Batı'da yayıldığını görüyoruz. Aynı şekilde Batı ülkelerinde yaşayan müslümanların sayısında da önemli bir artış olmuştur.

Tüm bunların yanında küreselleşmenin getirdiği en önemli sonuçlardan birisi yaşanan tüm problemlere rağmen hemen dünyanın her yerinde çeşitli din mensuplarının daha çok bir arada yaşamaya başlamasıdır. Küreselleşme sürecinin getirdiği çoğulcu yapı bir "hoşgörü" ortamından da öte bireylerin birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebildiği bir ortama dönüşmüştür. Çoğulcu yapı ile sadece bir somut mekandaki çoğulcuğu değil, insani olan şeylerin birbirine değebildiği tüm alanları kastediyorum.

5. Küreselleşme ve Dinî Bilincin Dönüşümü

Herhangi bir dinin mümini hem kendi bağlı olduğu dinine bağlı kalıp hem de çevresinde olup bitenlerle ilgisini sürdürmek istiyorsa küreselleşmenin, ekonomi, kültür, politikanın yanında dini alanda meydana getirdiği değişimleri de anlamak zorundadır. Günümüzde bu sorunla en çok yüzleşmesi beklenen kesim, kuşkusuz Müslüman dünyadır. Çünkü Hristiyan dünya ya da Batı dünyası zaten özü itibarıyla küreselleşmeyi içinde barındıran modernleşmenin getirdiği dönüşümü yaşamış ve dönüşmüştür. Başlangıçta kapitalist

30 Tite Tiénou, *Christian Theology in an Era of World Christianity, Globalizing Theology* içinde, 40

daha sonra da endüstriyel olarak teşahhus eden sosyo-ekonomik düzen beraberinde sekülerleşmeyi, başka bir deyişle, bilim teknik ve ekonomi alanındaki gelişmelerin zorunlu kıldığı rasyonel bilinç, dinin toplumdaki merkezi yerinden mahrum kalmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü modern öncesi dönemlerde fonksiyonel olan unsurlar yeni gelişmelerle birlikte bu özelliğini kaybetmişti. Dini unsurların yeniden ön plana çıkarılması ya da dinin geleneksel merkezi-politik gücünü yeniden elde etme çabası, ekonominin mevcut fonksiyonunun sürdürmesine engel teşkil etmekteydi. Çünkü modern endüstri toplumu kendi yapısını devam ettirmek için dindar, kendisini belli bir inanca adanmış insanlara değil, sadece altyapı anlamında değil bilinç anlamında da yüksek düzeyde rasyonel bir eğitimi ve organizasyonu beraberinde getiren bilim ve teknoloji personeline ihtiyaç duymaktaydı.³¹ Bu yapı büyüyüp genişledikçe geleneksel araçlarla kontrolü daha da zorlaştı. Yukarıda bunun yaygınlaşmasında medyanın ve toplu ulaşım araçlarının rolüne dikkat çekmiştik. Modern teknolojinin ve ekonominin etkisi altına giren ülkelerde, onun gerektirdiği rasyonel bürokrasinin ve bu bürokrasiye meşruiyet zemini temin eden ideolojinin inşasını da da zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve teknolojik alandan politik ve dini alana doğru durdurulamaz bir biçimde akan ve orada ortaya çıkan boşluğu dolduran bir bilincin varlığı şaşırtıcı değildir. Bu seküler bilincin dini alana akması, dini toplulukları, mezhepleri devlet gibi hukuk gibi geleneksel merkezlerini, kurumlarını terk ederek "aile", "vakıf" gibi daha spesifik alanlarda mevzilenmelerine ve yeni duruma uygun yeni teolojiler geliştirmelerine ya da eskiden olmayan yeni dini yapılar etrafında toplanmalarına yol açmıştır. Görüldüğü gibi modernleşme sürecinde esasında olup biten şeyler, siyasi bir otoritenin ya da toplumsal bir baskı grubunun etkisi ile değil tamamen kendi iç dinamikleriyle meydana gelen şeylerdir. Hatta bu süreçte yönetim biçiminin etkisi hemen hiç yoktur demek bile mümkündür.

Modernleşme ve onun sonucu olarak küreselleşme en yüksek düzeyde hakimiyetini inşa ettiğinde, toplumda dini aidiyet biçimlerinde bir çözülmenin ve değişimin olması kaçınılmazdır. Berger bunun en önemli sonuçlarından birisinin dini aidiyetin artık gönüllü bir hal alması ve her ferdin üzerinde zorlayıcı bir etkisi ve sosyal hayata nihai anlamını veren "ortak dünya" ve "ortak hissin kaybolması ile birlikte çoğulcu bir toplum yapısının ortaya çıkması olduğunu söyler³² ki bunun bazı bakımlardan açıklamaya muhtaç olduğu ortadadır. Küreselleşme sürecinde her bakımdan çoğulcu bir yapı, belki rasyonel piyasa ekonomisinin ve sekülerleşmenin dini tekeli yapıları bozarak "çok kutupluluğu" getirmesinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve aynı zorunluluktan ötürü sürdürülmek durumundadır. Geleneksel dini kurumlarca inşa edilen ortak dünyanın bireylerde vücuda getirdiği "ortak his" in dışına çıkmak

31 Peter Berger, *Sacred Canopy, Elements of a Sociological Theory of Religion*, New York 1969, 132.

32 P. Berger, *a.g.e.*, 133.

kaosa ve karanlığa adım atmakla aynı anlama geldiğini ifade etmemiz gerekir. Küreselleşme sürecinde “kendi dünyaları”nı terk eden ya da oradan kovulan farklı kültürlerden insanlar bir araya gelerek yeni bir “dünyasızlar dünyası” inşa etmişlerdir. Dünyasızlar dünyasında ortak bir his olamayacağı için en fazla mümkün olabilecek olan şey “yamalı bohça inançlar”dır. Bunların en önemli özelliği dünyasızlığın verdiği şaşkınlıkla çevresinde gördükleri ve dini bir çağrışımı olan her şeyi almaya ve ellerinde bulunanlara yamamaya hazır olmalarıdır. Dolayısıyla bu çoğulcu yapı içinde kendisini belli bir “dünya” içinde hissedenlerin yaşaması fiilen mümkün değildir. Buradaki “çoğulculuk” ifadesi aldatıcı olabilir. Çünkü çoğulculuğu dayatan bu rasyonelite aynı zamanda bu düzen içinde nasıl bir temsilin mümkün olabileceğinin kurallarını da koymaktadır. Diğer yandan çoğulculukta güçlü olanın en fazla cazibe merkezi olması da söz konusu olacağı için çoğulculuk giderek tek tipleşmeye dönüşme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Mesela özel hayatında ve ailevi yaşantısında dindar olan bir kimsenin, iş hayatında dini değerleri referans olarak benimsemesi sistemin rasyonel çalışmasını engelleyeceği için mümkün olmamaktadır. Özel alanda birey için bir değer ifade eden din kamusal alanda salt bir retoriğe bürünerek varlığını devam ettirmek durumunda kalmaktadır.

Dinin geleneksel toplumlardaki en önemli görevi toplumun tüm fertlerini bağlayan ortak bir dünya inşa etmesiydi. Bunun ortadan kalkması ve dinin aile gibi çok daha zayıf alanlara çekilmesi aynı zamanda onu kolayca terk edilebilme riskiyle karşı karşıya getirmiştir. Peter Berger bu riski azaltmak amacıyla Batı’da kilise ya da benzeri dini yapılar etrafında örgütlenmelerin oluştuğunu söylemektedir³³ ki bunun da esasında bu riski çok fazla azaltmadığını söylemek durumundayız. Çünkü bugün bir çok Batı ülkelerinde kiliseye devam edenlerin sayısındaki büyük düşüş olması bir yana, dini bir kurum üyeliği dolayısıyla kazanmış olduğu kimlik artık diğer seküler kurumlarla olan ilişkisi dolayısıyla kazanmış olduğu rasyonel kimliklerin yanında belirsizleşmekte ya da onlarla benzeşmektedir.

Gönüllük esaslı ve çoğulcu yapı, dini, bir pazar unsuru haline getirmiştir. Aslında hoşgörüyü, diyalogu zorunlu kılan da bu olgudur. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi kurumlar da dahil olmak üzere dini kurumların, cemaatlerin artık birer market gibi hareket etmeye başlamalarının ve rasyonel bürokratik bir bürünmelerinin altında yatan nedenlerden biri budur. Dini gelenekler, anlayışlar, davranış biçimleri müşterilere pazarlanmakta ve bilinen pazarlama yöntemiyle müşterinin dikkati çekilmektedir. Bu bakımdan dini faaliyetlerin pazar ekonomisine hakim olan bir mantıkla yaygınlık kazandığını ya da azaldığını görmek şaşırtıcı değildir. Küreselleşme sürecinde dinsel kurumlar diğer kurumlar gibi, rasyonel bürokrasinin gerekli kıldığı bir mantıkla yönetilmek durumundadır. Bu durumda

33 P. Berger, *a.g.e.*, 134.

dinsel kurumun başında bulunan din adamı, kurumu iyi yönetmek istiyorsa ilk başta iyi bir bürokrat daha sonra iyi bir din adamı olmak zorundadır.

Dinler özellikle de kitabi dinler kendi felsefelerini/ teolojilerini üretirken, öncelikle elbette yazılı ya da sözlü bir metne dayanmışlardır. Ne var ki bu olgu, bu süreçte tarihsel /toplumsal olayların bu felsefe teoloji inşasında hiçbir etkilerinin olmadığı anlamına gelmez. Hristiyanlık ya da Yahudilik tarihinde görülen teolojik dönüşümler ya da geleneksel akidevi unsurlara getirilen yeni yorumlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Modern dönemlerin dayatması ayrıca Hristiyanlıkta büyük teolojik bölünmelere ve dönüşümlere yol açmıştır. Bugün küreselleşme ile birlikte gelinecek noktada, en alt düzeydeki dini bir aidiyetin bile yeterli sayıldığı bir durum ortaya çıkmıştır ki bu durumda, anokronizme düşmeden ya da bir nostalji hissi taşımadan, geleneksel teolojik tartışmaları sürdürmenin anlamı kalmamıştır. Hatta teolojinin tümü Hristiyanlık için İslam tarihindeki fıkıh tartışmalarını çağrıştıran ahlak mevzularına dönüşmüştür. Kutsal metinler, geleneksel yorumlarının işlevsiz kılınması ile birlikte, dini otoritelerin müracaat ettiği felsefenin yanında çağdaş fen bilimleri, psikoloji ve sosyolojinin yardımlarıyla anlam kazanabilir hale gelmiştir.

6. Yeni Teoloji Arayışları

Küreselleşmeye maruz kalan dini gruplar yeni duruma uygun olan teoloji arayışı içinde olduklarını biliyoruz. Bunun sebebi geleneksel teoloji anlayışlarının bu süreçte işlevsiz hale gelmiş olmasıdır. Güznümüzde bazı araştırmacılar, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan hız olgusunun teologları, anlam yakama çabalarında başarısız kılması dolayısıyla, bunalıma ittiğini düşünmeleri ilginçtir.³⁴ Geleneksel teoloji de önemli ve öncelikli olan marifetullahtı. Allah'ı gerektiği gibi ve akli bir tutarlılık içinde ele almak ve dindarlara tanıtmaktı. Bunun sonucu olarak hem hayat hem de tarih Tanrı'nın merkezde olduğu bir süreç olarak belirliyordu. Hem Hristiyanlıkta (İsa-Tanrı) hem de İslam'daki geleneksel teolojik tartışmaları da Tanrı'nın etrafında dönüp dolaştığı bir gerçektir. Örnek olarak; hem Eş'ari kelimasında hem de Mutezili kelimasında önemli olan, tutarlı bir Allah kavramına ulaşmaktır. Burada insanın kendi durumu, kapasitesi, istekleri ya da yaşadığı ortam merkezi derecede bir önem arzetmez. Hâlbuki modern dönemlerde teologların sadece Allah hakkında konuşması yeterli görülmemiş insan hakkında da konuşması gerekmiştir. Çünkü yeni ortaya çıkan meseleler sadece Tanrı hakkında konuşarak tartışılıp müzakeredilemiyordu. Marifetullah'ın kaynağı sadece Allah'ın vahyi ya da bu vahye doğrudan muhatap olmuş kimseler iken, insanla ilgili bilginin ancak bir kısmı bu kaynaklardan gelmekteydi. Özel anlamda teolog, geniş anlamda din

34 Ekvuran, Mehmet, "Belirsizlik, Tahakküm ve Küreselleşme Bağlamında Teologun Gündemi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6, sayı 17, Ankara 2003.

adamı kendi mesleğinde iyi bir konuma gelmesi için sadece vahyi bilmesi yetmiyor insanla ilgili bilimleri de bilmesi gerekiyordu. İnsanın bilinmesi, bireyin her planda öne çıkarılması elbette kendi başına ele alındığında elbetteki gerekli olan ve yapılması gereken bir şeydir. Fakat bunun bir yandan teoloji gibi geleneksel dini ilimlerin otoritesini kaybetmesine diğer yandan da fen bilimleri ve psikoloji antropoloji gibi diğer bilimlerin hizmetine girmek suretiyle Tanrı'nın insan zihni için kognitif düzeydeki varlığının önemsizleşmesine yol açmıştır.

Geldiğimiz mevcut durum itibarıyla aşkın olanın çok yüzlü bir küreselleşmeye maruz kalması sonucu, yeryüzünün herhangi bir noktasında yaşayan herhangi bir küresel vatandaş paralel evrenlerin matematiksel teorilerinden, sözde bilimsel halk masallarına (mesela akıllı tasarım), bio-mühendislik yapan bir Tanrı'nın varlığına kadar her şeye inanabilir.

Küreselleşme aynı zamanda diğer dinlerde olduğu gibi İslami dindarlıkta ve ifade biçiminde de bir çeşitlilik getirmiştir. Müslüman dünyaya yön verme iddiasını taşıyan kimseler islam düşüncesini küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan dini düşüncesyne benzetmek için ellerinden gelen çabayı harcamaktan çekinmemişlerdir.

Küreselleşmenin meydana getirmiş olduğu insani düzeyde ve toplumsal düzeydeki büyük değişimler, dinlerin geleneksel teolojilerini revize etmeye ve yeni yaklaşımlar getirmeye zorlamıştır. Bugün tüm semavi dinlerin küreselliğin meydan okumasına karşı kendi mevzilerini güçlendirme ihtiyacı içinde oldukları açıktır. Bu noktada en büyük problem ebedi kabul edilen hakikatlerin tarihin ve kültürün dayatması karşısında değiştirilmesinin mümkün olup olmayacağıdır.

Batılı olmayan Hristiyanlar arasında Batıda üretilmiş olan Hristiyan teolojisi tartışmaya açılmış ve bunun ilk Hristiyan Kilisesinin savunduğu Hristiyanlığı yansıtmadığını savunmaya başlamışlardır. 1982 yılında dünya çeşitli yerlerinden bir araya gelen 85 Evangelik lider Altıncı Asya Teolojik Danışma Konsülü Kore'nin başkenti Seul'de bir araya gelerek "Seul Bildirgesi: Üçüncü Dünya için Evanjelik bir Teoloji'ye Doğru" adıyla bir deklarasyon yayınlamışlardır. Bu deklarasyonda Batı kaynaklı Hristiyan teolojisinin büyük oranda rasyonel olduğu ve Batı felsefesi tarafından şekillendirildiği ve özellikle dini ve akli alakadar eden entelektüel kaygıların ağır bastığı ifade edilmiştir. Onlara göre Batı-Hristiyan teolojisi Hristiyanlığı, geçmişteki sorunlara cevap olabilen fakat günümüz sorunlarına çözüm olmakta yetersiz kalan soyut kavramlara indirgemiş, Aydınlanma ile özdeşleşmiş olan seküler dünya görüşü ile uyumlu hale gelmiştir. Asya ülkelerinden gelen Hristiyan teologlar bu teolojinin aynı zamanda müstemlekeciliği, baskıyı ve koloniliciği meşru hale getirdiği ya da bu durumu değiştirmek için fazla gayret göstermediğini dile getirmişlerdir.

Hristiyan bir ortamda üretildiği için de, çok-dinli, laik, İslami ihya, Marksist-totaliter gibi sıfatlarla tavsif edebileceğimiz ortamlarda yaşayan insanların sorunlarına cevap vermekten uzak kalmıştır.³⁵

7. Küreselleşme ve Vahye Muhatab Olmanın Anlamı

Allah'ın kelamı olan vahiy ile teolojiyi birbirinden ayırmanın gerekli olduğu aşıkardır. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın sözüdür ve değişmez. Fakat Kur'ân'ın Allah'ın varlığı, sıfatları, ahiret, günah, peygamberlerin vasıfları, melekler gibi konulara dair ayetlerine dayanılarak geliştirilen ilmi disiplinler -teoloji dahil- insan faaliyetidir ve ve onun temel karakteristiklerini yansıtır.

İslam teolojisinde kişinin iman dairesine girmesi aslında kişinin Müslümanlığının ifşa etmesidir. Kişiyi Allah katında mü'min kılan şey onun kalben iman etmesi iken kendi çevresinde mü'min olarak kabul edilmesi için gereken şey bu imanını kendi çevresine itiraf etmesidir. Aslında kelime-i şهادet gibi iman bu tarz ikrarı için bir takım formüller konulmuşsa da ve bu formülün İslama giriş için zaruret ifade etmesi gibi bir durum söz konusu değildir ya da en azından bu dinin temel kaynaklarında yer alan temel bir hususu değildir. Ama her halükarda bir kişiye Müslüman mumelesi yapabilmek için onun Müslüman olduğunu ya kendisinin söylemesi ya da hareketleriyle göstermesi gerekir. Her ne kadar kelamcılar bu itirafı bozan ve süreci adeta tersine çeviren çeşitli eylemlerden (elfaz-ı küfür) bahsetmişlerse de fiilen bunların fonksiyonel olmadığını anlamak zor olmayacaktır. Çünkü iman zaten kalbin bir fiilidir. Aslında dinlerin hepsinde de iman süreci teslim oluşla başlar.

Ancak Teoloji sadece teslim olma ya da iman etme süreci ile ilgilenmez aynı zamanda Allah'ın vahyine muhatap olmanın zaman ve mekân üstü bir anlam mı yoksa zaman ve mekâna göre değişen bir anlam mı ifade ettiği konusunu ele alarak değerlendirir. Farklı bir ifade ile Allah'ın konuşması (kelam), O'nun varlığının ontolojik olarak ayrılmaz bir bütündür ve bunun da iman bir parçası olarak kabul edilmesi (*ve bi kütübihî*) tutarlı bir dini yaşantının ortaya çıkarılması bakımından elzemdir. Çünkü *kelam etmeyen* bir Tanrı'nın evrenle ve insanla işi olamaz. Ancak önemli olan Allah'ın kelam etmesinin insan için ne ifade ettiğini ortaya koymaktır. Mademki Allah'ın kelamı, ancak ona kulak veren kimseler için bir anlam ifade etmektedir, şu halde Allah'ın konuşmasına kulak vermenin sadece kendi başına bir değer ifade ettiğini söyleyebiliriz. Allah'ın kelamının kayıtlarını en somut bir biçimde ibrahimi dinlerin kutsal kitaplarında görüyoruz. Ancak bunun dışında onun izlerine başka dinlerde geleneklerde ve kültürlerde de rastlamaktayız. Modernite öncesinde ve modernleşmenin ilk evrelerinde her din, Allah'ın kelamının belli bir biçimi ile

35 Ro, Bong Rin, and Ruth Esheanur, *The Bible and The Theology in Asian Context: An Evangelical Perspective on Asian Theology*, ichung, Taiwan 1984, .22-23.

muhatap olmakta ve diğerleri hakkında ya da en azından diğer hitaplarına muhatap kılanların yaşantıları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için, onları çoğunlukla iman prensipleri açısından değerlendiriyor ve her bakımdan dışlayıcı bir tavır sergiliyordu. Bu hem topluluk olarak onların kendilerine olan güvenini pekiştiriyor hem de *theoria* anlamındaki dine belli bir güç bahşediyordu. Zaten bu dönemlerin en önemli özelliklerinden birisi de *theoria*nın öne çıkarak *practica*nın ikinci derecede önem arzemesiydi. Modernizm ve onun zirve hali olarak kabul edilen küreselleşme sonrasında Peter Berger'in deyişiyle insanlar "yazgı" ortamından çıkarak "seçme ortamına" geçtiler. Bu öncelikle teknolojik anlamda bir seçme ortamıyla başladı ve tüketim, üretim, evlilik, iş ve en sonunda kimlik oluşturmada seçme hakkına kadar uzandı. Peter Berger'e göre moderniteye doğrudan atfedilebilecek sonuç laiklik değil işte bu seçme durumu ve bunun getirdiği çoğulcu ortamdır.³⁶

Bu süreçte, farklı dini gelenekten gelen insanların birarada yaşamaya başlamasıyla birlikte birbirlerini daha fazla tanıma fırsatı bulmuşlar ve adeta uygun yaşantının tek bir dini gelenek tarafından temsil edilmediği sonucuna ulaşarak, Allah'ın kelamına kendisini muhatap olarak kabul eden değişik dini ya da kültürel gelenekten gelen kimselerin de gündelik hayatta en az kendileri kadar uygun bir yaşantıya sahip olabileceklerini ve insani değerlere ya da kutsal değerlere önem verdiklerini görmüş oldular. Kendisine her bakımdan iyi davranan ve mazbut bir yaşantıya sahip olan yahudi ya da hristiyan bir komşuya sahip olan bir müslümanın hem diğer dini geleneklere hem de kendi dini geleneğine bakışının değişeceği ve değiştiği açıktır. Geleneksel din mensuplarının kendi dini geleneklerine olan bağlılıklarını canlı tutan kurumların ortadan kalkması ya da kişilerin dini hayatlarına yöne verecek kuvvetten mahrum kalması ile birlikte, çoğulcu toplumlarda "iki dinlilik", "ortak dua", "diyalog" gibi olgularla; Müslüman ya da hristiyan olmasına rağmen enkarnasyona inanan insanlar zuhur etmiştir. Bu süreçte "yamalı bohça kimlikler" gibi "yamalı bohça inançlar"ın artmakta olduğuna tanıklık ediyoruz. Peter Berger'in ifadesiyle insanlar adeta legolar gibi kendilerine özgü inanç şekilleri oluşturmaktadırlar.³⁷ Hatta Batı'da bu çok inançlı ortama uygun teolojiler üretme çabasına olan kimselerin bulunması ilginçtir.³⁸ Diğer yandan müslüman kelimcilerin bu gibi durumlara getirecekleri açıklamalar çok önemlidir. Geleneksel kelamın inşa ettiği zemine müracaat edilerek getirilecek açıklamaların süreci ihata edici ve ilgilileri tatmin edici bir açıklama olup olmayacağı belli değildir.

Bu konuda akla gelebilen bir başka soru da küreselleşme döneminde teolojinin, akademik profesyonel kelimciler tarafından mı yoksa aynı zaman-

36 www.pewforum.org

37 www.pewforum.org

38 Mesela bk. Micheal Barnes SJ, *Theology and the Dialogue of Religions*, Cambridge University Press, New York 2002.

da cami ve İslam toplumu ile iç içe olan ve imamlık ya da müftülük gibi bir kimliği de bulunan kimseler tarafından yapılması gerektiği konusuyla alakalıdır. Günümüzde müftüler ya da imamlar neredeyse dini konularda bir bilgi üretmekten çok uzakta kalmışlar ve sadece bürokrasi içinde işlevsel olan bir memur konumuna indirgenmişlerdir. Artık dini, bu arada kelim bilgisi sadece akademisyenler tarafından İlahiyat fakültelerinde üretilmektedir. İlahiyat fakültelerinde özellikle kelim kürsülerinin hem pratik dini hayatı, hem de küresel düzeyde yaşanan yeni gelişmeleri, yeterince değerlendiremediği görülmektedir. Diğer yandan günümüz kelimcilerinden bazılarının açmazlarından birisi de bilimin geleneksel sınırlarını sürdürerek, geleneksel düşmanlıkları koruma niyetleridir. Halbuki kelimciler dini yaşantıya temel teşkil edecek bir hikmet anlayışını da temellendirmek durumundadır. Kelam meseleleri ele alırken, teoloji ile etik arasında ya da Tanrı hakkındaki doğru inançla Tanrı'yla alakalı doğru davranışlar geliştirme arasında yapılan keskin ayrımlar yapmanın doğru olmadığı açıktır. Modern dönemlerin kelimcisi tüm bu sorunlarla kendi hesabına yüzleşmek durumundadır.

8. Sonuç

Öncelikle ekonomik alanda başlayan ve giderek siyaset, uluslararası ilişkiler, kültür ve bilim alanlarını etkisi altına alan küreselleşmenin, hem dini coğrafyayı hem de dindarlık biçimlerini ve oluşum sürecini etkilediği görülmektedir. İnsanların küresel ekonomideki davranış biçimleri dini alanda da tezahür ederek, dini öğretiler, yaşam tarzları, dindarlık biçimleri bir piyasa unsuru haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak oluşan çoğulcu bir ortamda yaşamak durumunda kalan insanlar, bu ortama uygun dindarlık biçimleri geliştirdikleri gibi yeni dini teoloji arayışlarına girmeye başlamışlardır. Öncelikle Batı'da başlayan bu arayışların, Müslüman kelimcileri de etkilemesi kaçınılmazdır. Yazımızda bu duruma işaret ederek Müslüman kelimcilerin küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni durumlara getirebilecekleri açıklamaların önemine işaret ettik.

KAYNAKLAR

- Barber Benjamin, R. *Jihad vs Mc. World: How Globalism and Tribalism are Reshaping The World?* New York, Random House 1996.
- Barnes, Micheal S.J., *Theology and the Dialogue of Religions*, Cambridge University Press, New York 2002.
- Berger, Peter, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* Anchor Books 1990.
- Boli, J. and Petrova, Velina: *Globalization Today*, Blackwell Companion to Globalization, içinde s. 121.

- Freidmann, Thomas L., *The World Is Flat: A Brief History of the Twentieth First History* Farrar, Strauss & Giroux, New York 2005.
- Peterson, V. Spike, *Plural Processes, Patterned Connections*, Globalization, V 1 (2004) ss. 50-68;
- "Four Faces of Global Culture" *National Interest* V. 49 (Fall) s. 23 vd.
- Waters, Malcolm, *Globalization*, (Routledge, New York 2001) s. 5.
- Petras, James and Veltmeyer, Henry, *Globalization Unmasked: Imperialism in the Twentieth-First Century*, New York, Zed Books 2001.
- Ritzer, George, *Blackwell Companion to Globalization*, (Introduction to Part I) Blackwell Publishing, London 2007.
- Ro, Bong Rin, and Ruth Esheanur, *The Bible and The Theology in Asian Context: An Evangelical Perspective on Asian Theology*, Taichung, Taiwan 1984.
- Robertson, Roland. (1995), "Glocalisation: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity" *Global Modernities*, ed: M. Featherstone, S. Lash, "Antiglobal Religion", *Global Religions: An introduction* ed. Mark Juergens Mayer,) s. 110. 123.
- Globalization: Social Theory and Global Culture*, Thousand Oaks, CA, Sage. 1992.
- Scholte, J., "Globalization: A Critical Introduction", *The Global Civil Society*, içinde, ed. M. Kaldor ve diğerleri London, Sage 2003, s. 18. vd.
- Tiénou, Tite, "Christian Theology in an Era of World Christianity", *Globalizing Theology* ed. Craig Ott, Harold A. Netland, Michigan 2006.
- Tomlinson, John. *Globalisation and Culture*, (Chicago University of Chicago Pres, 1999.
- Torres, A. C., *Education and Neoliberal Globalisation*, (New York, Routledge 2009), s. 15.
- Von Kreyerz, Kasper, *Religion and Culture in Early Modern Europe 1500-1800*, İngilizce'ye tercüme eden Thomas Dunlop, Oxford University Press, New York 2008.
- Weber, Max., *Sosyoloji Yazıları*, 3. Baskı, İstanbul 1993.
- Willburt R. Shenk, "Foreword", *Globalizing Theology*, ed. Craig Ott, Harold A. Netland, Michigan 2006.

İnternet Kaynakları

<http://www.fpri.org/fpriwire/0707.199905.kurth.religionglobalization.html>.
www.pewforum.org